

नद्या स्वच्छतेचे तीन तेरा

भारत हा नद्यांचा देश म्हणून ओळखला जातो. गंगा, यमुना, गोदावरी, कृष्णा, नर्मदा, तापी यांसारख्या मोठ्या नद्यांपासून ते स्थानिक नद्यांपर्यंत सर्व नद्या लाखो लोकांच्या जीवनाचा अविभाज्य भाग आहेत. मात्र, वाढीले लोकसंख्या, औद्योगिकीकरण, शहरीकरण आणि अनुच्छा स्वच्छता सुविधा यामुळे नद्यांपरे प्रदूषण वाढत आहे. विशेषत: महाराष्ट्रातील गोदावरी, भीमा, पंचगंगा आणि मुळा-मुठा नद्यांमध्ये प्रदूषणाची पातळी चिंतनजनक बनली आहे. भारतीतील नद्यांमधील प्रदूषणाचे प्रमाण मोजण्यासाठी केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ वेळोवेळी अभ्यास आणि अहवाल प्रकाशित करते. या अहवालानुसार, देशभारातील ३५१ नद्या अंतर्गत प्रदूषित असून ४५ नद्या महाराष्ट्रातील आहेत, ज्या 'गंभीर प्रदूषित' गटात मोडतात. नीती आयोगाच्या अहवालानुसार-२०३० पर्यंत भारतात पिण्यायोग्य पाण्याचा तुटवडा निर्माण होऊ शकतो, याचे एक कारण म्हणजे जलप्रदूषण. नीती आयोग आणि प्रदूषण मंडळाच्या संयुक्तिक अहवालानुसार, गंगा आणि यमुना यांसारख्या नद्यांमध्ये जैविक ऑक्सिजनची पातळी अत्यंत कमी आहे आणि यामुळे जलचरांचे अस्तित्व धोक्यात आहे. नदीप्रदूषणाची पाच प्रमुख कारणे अभ्यासामधून दिसून आली आहेत. एक म्हणजे औद्योगिक कचरा. देशातील औद्योगिक क्षेत्रातून रासायनिक सांडपाणी नद्यांमध्ये मिसळत असून त्यामुळे नद्यांचे पाणी विषारी बनत आहे. याखेरीज शहरे, आणि गावांतून नद्यांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर मैला सोडला जातो. अनेक नद्यांमध्ये प्लास्टिकचा हींगही वाढत चालला असून यामुळे नद्यांमधील परिसंस्थेची हानी होत आहे. शेतीमधील कीटकाणाशके आणि रासायनिक खांबांमुळेही जलप्रदूषण वाढत आहे. याखेरीज मूर्ती विसर्जन, पूजेचे साहित्य टाकणे यामुळेही नदीप्रदूषण वाढत आहे.

अलीकडे जलशक्ती मंत्रालयाने दिलेल्या माहितीनुसार, सांडपाणी व्यवस्थेतील त्रुटीमुळे नद्यांचे प्रदूषण दूर करण्यात अपेक्षित यश मिळत नाही. वस्तुत: या माहितीत नवीन काही नाही. किंवद्यु, हे वास्तव वेळोवेळी समोर येत आहे. नद्यांच्या काठावर वसलेल्या शहरांच्या सांडपाणी व्यवस्था सुधारण्याचे काम पूर्ण होत नाही ही निराशाजनक आणि चिंतनजनक खांबांमुळेही जलप्रदूषण वाढत आहे. त्यामुळे नदीप्रदूषण वाढत आहे.

वास्तविक पाहात, आपाल्या राज्यांमध्ये सांडपाणी प्रक्रिया प्रकल्प पूर्ण क्षमतेने काम करत होत की नाही आणि असणारे प्रकल्प पूर्ण क्षमतेने काम करत होत की नाही हे पाहण्याची जबाबदारी राज्य सरकार आणि त्यांच्या स्थानिक स्वाराज्य संस्थांची आहे. परंतु त्यांचे काम नीत होत नाहीये हे लक्षात अल्यांनंतर केंद्र सरकारने राज्यांवर दबाव आणला पाहिजे. यात विलंब होता कामाना नये, कारण अनेक शहरांतील घाण कानाते अद्याप सांडपाणी प्रक्रिया प्रकल्पाना जोडलेली नाहीयेत.

त्यामुळे घाण नाल्यांतील कचरा थेट नद्यांमध्ये जात आहे. केंद्र आणि राज्य सरकारने ज्या नद्या प्रदूषणमुक्त करण्याचे वचन दिले होते, त्या नद्यांची अप्रूढित नद्यांच्या यादीत समावेश आहे, ही बाब अधिक गंभीर म्हणावी लागेल. सर्व नाले सांडपाणी प्रक्रिया प्रकल्पाना जोडावाबाबत आणि त्यांतून कोणत्याही परिस्थितीत घाण पाणी नद्यांमध्ये जाणार नाही, यासाठी कोणतीही कालमर्यादा निश्चित का केली जात नाही? याबाबत कोणताही ठराव का केला जात नाही? हा प्रश्न अनाकलनी आहे.

नद्यांच्या प्रदूषणाचे आणखी एक प्रमुख कारण म्हणजे त्यांच्या काठावर उभालेल्या उद्योगाकडून सोडले जाणारे रसायनमिश्रित पाणी. याला कारणीभूत आहे सरकारी यंत्रणांचा नाकर्तेपणा. औद्योगिक कचरा नद्यांमध्ये जाऊ नये हे पाहण्यासाठी आणि त्यावर नियंत्रण मिळवण्याची कामी केली गेली असूनही त्या कुचकामी ठरत आहेत. मध्यंतरीच्या कालात केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने नद्यांमध्ये विषारी कचरा टाकण्याच्या ७३ उद्योगांना टाळे ठोकण्याचे आदेश दिले होते. पण एवढ्यावर समाधान मानता येणारी नाही. नदीकाठावर स्थापन जालेल्या सर्व उद्योगांचे सांडपाणी प्रक्रिया करूनच नद्यांमध्ये सोडले गेले पाहिजे. अन्यथा, नद्या प्रदूषणमुक्त करण्याची मोहीम हा केवळ फार्सच ठेले. वाढीले लोकसंख्या, शहरीकरण आणि औद्योगिकीकरणामुळे नदीप्रदूषण टिपेला पोहोचले आहे. आणि स्थितीत सांडपाणी प्रक्रिया प्रकल्प कार्यक्षमतेने कार्यरत होण्याची गरज अधिक तीव्र झाली आहे. या समस्येचे निराकरण करण्यासाठी केंद्र आणि राज्य सरकारांनी गांभीर्याने पावळे टाकणे गरजेचे आहे.

नद्या या केवळ जलस्रोत नसून, त्या भारताच्या संस्कृती, इतिहास आणि अर्थव्यवस्थेचा कणा आहेत. प्राचीन काठावासून नद्यांनी मानवी वसाहीतीना जीवनदाती आधार दिला आहे. सिंधू, गंगा, ब्रह्मपुत्रा, नर्मदा, गोदावरी आणि कृष्णा यांसारख्या नद्यांनी भारताच्या सामाजिक, धार्मिक आणि आर्थिक जीवनावर मोठा प्रभाव टाकला आहे.

एकमेव जगप्रसिद्ध प्रथम छत्रपती

(छ.शिवाजी महाराज स्मृतिदिन विशेष.)

छत्रपती शिवाजीऐप्रे भोसले हे मारठां साप्राज्ञाचे संस्थापक होते. भोसले कुलाचील या राजाने विजापूरच्या आदिलशाही आणि मोगल साप्राज्य यांच्यावरुद्ध संघर्ष करून मराठा स्वाराज्य असंगत आहे. भोसले रायगढ ही राजधानी असलेले स्वतंत्र मराठा राज्य त्यांनी उभे केले आणि इ.स. १६७४ मध्ये छत्रपती म्हणून राज्याभिषेक करवून घेतला.

स्पृश्यत लष्कर व सुसंवर्तित प्रशासकीय यंत्रणाच्या बळावर छ.शिवायांनी एक सामर्थ्यशाली आणि प्रगतिक राज्य उभे केले. भौगोलिक ज्ञानाचा उपयोग करून आश्वर्यजनक वेळेवान हालचालीने बलाढ्य शरूवून मनोर्धै खवविले. नेमके हल्ले यांचा वापर करून गणिमी काव्याचे तंत्र त्यांनी यशस्वीपणे वापरले. आपल्या वडिलांकून मिळालेल्या दोन हजार निजिकांच्या छोट्या तुकडीपासून एक लाख सैनिकांचे लष्कर तंत्र त्यांनी आपली जावली तेव्हा जहाणिगी ठेवली व वस्त्राचे विजापूरच्या आदिलशाही आणि असंगत आहे. अनेक नद्यांमध्ये नदीप्रदूषणाची पाच प्रमुख कारणे अभ्यासामधून दिसून आली आहेत. एक म्हणजे

छ.शिवाजी महाराजांबदल पंडित नेहरू आपल्या डिस्कवरी ऑफ इंडिया- भारताचा शोध या ग्रंथात म्हणतात, 'छत्रपती शिवाजी प्रतिहळा करणाऱ्या हिंदू राष्ट्रवादाचे प्रतीक होते. जुन्या इतिहासातून त्यांनी प्रेरणा मिळवली. महाराज अत्यंत धैर्यशील आणि उत्कृष्ट नेतृत्वगुण असणारे नेते होते. त्यांनी स्वराज्यासाठी चिवटपणे लढणारा गट म्हणून मराठी जनानां एकत्र केले. त्यांच्यामागे राष्ट्रीयत्वाची पार्श्वभूमी उभी केली आणि या गटास अशी चेतना दिली, की या गटाशी धडका घेत मुघल साप्राज्य अखेर मोडकळीस आले. छत्रपतींचा मृत्यू १६८०मध्ये झाला तरी त्यांच्यानंतर संपूर्ण भारतावर प्रभुत्व प्रस्थापित होईपर्यंत मराठ्यांचा राज्यविस्तार होतच राहिला. 'रयतेच्या या जाणत्या छत्रपतींच्या प्रेरक स्मृती जागविणारा श्री कृष्णकुमार गोविंदा निकोडे गुरुजी- अलककार यांचा हा लेख... संपादक.'

राजसत्ता ही विजापूर, अहमदनगर व सुसंवर्तित प्रशासकीय यंत्रणाच्या बळावर छ.शिवायांनी एक सामर्थ्यशाली आणि प्रगतिक राज्य उभे केले. भौगोलिक ज्ञानाचा उपयोग करून आश्वर्यजनक वेळेवान हालचालीने बलाढ्य शरूवून मनोर्धै खवविले. नेमके हल्ले यांचा वापर करून गणिमी काव्याचे तंत्र त्यांनी यशस्वीपणे वापरले. आपली जावली तेव्हा जहाणिगी ठेवली व वस्त्राचे विजापूरच्या आदिलशाही आणि असंगत आहे. अनेक नद्यांमध्ये नदीप्रदूषणाची पाच प्रमुख कारणे अभ्यासामधून दिसून आली आहेत. एक म्हणजे

एकेक किले जिंकत राहिल्यापुढे इ.स. १६५९ साली आदिलशाहने दरखारात शिवाजी महाराजांना संपत्तींमध्ये देवला. हा विडा दरबारी असलेल्या अफळलखानानांवर निजिकी जिंकांची आपली जावली तेव्हा विजापूरच्या आदिलशाही आणि असंगत आहे. अनेक नद्यांमध्ये नदीप्रदूषणाची पाच प्रमुख कारणे अभ्यासामधून दिसून आली आहेत. एक म्हणजे

खानाला गळ घालून प्रतापगडावरच भेट घेण्यास बोलावले. भैटीच्या नियमांनुसार दोन्ही पक्षांकडील मोजकीची मारली निजिकी जिंकांची आपली असंगत आहे. अनेक नद्यांमध्ये नदीप्रदूषणाची पाच प्रमुख कारणे अभ्यासामधून दिसून आली आहेत. एक म्हणजे

खानाला गळ घालून प्रतापगडावरच भेट घेण्यास बोलावले. भैटीच्या नियमांनुसार दोन्ही पक्षांकडील मोजकीची मारली निजिकी जिंकांची आपली असंगत आहे. अनेक नद्यांमध्ये नदीप्रदूषणाची पाच प्रमुख कारणे अभ्यासामधून दिसून आली आहेत. एक म्हणजे

खानाला गळ घालून प्रतापगडावरच भेट घेण्यास बोलावले. भैटीच्या नियमांनुसार दोन्ही पक्षांकडील मोजकीची मारली निजिकी जिंकांची आपली असंगत आहे. अनेक नद्यांमध्ये नदीप्रदूषणाची पाच प्रमुख कारणे अभ्यासामधून दिसून आली आहेत. एक म्हणजे

खानाला गळ घालून प्रतापगडावरच भेट घेण्यास बोलावले. भैटीच्या नियमांनुसार दोन्ही पक्षांकडील मोजकीची मारली निजिकी जिंकांची आपली असंगत आहे. अनेक नद्यांमध्ये नदीप्रदूषणाची पाच प्रमुख कारणे अभ्यासामधून दिसून आली आहेत. एक म्हणजे

खानाला गळ घालून प्रतापगडावरच भेट घेण्यास बोलावले. भैटीच्या नियमांनुस

